

ОКО ОРСАТА ВЕЛИКОГ

Иво Војновић је написао две драме из области наше велике историје: пад Дубровачке републике и Косовску трагедију. Великом историјом једнога народа зовемо или фазе политичког и културног расцвета или фазе катастрофа и сломова. Уметност више привлаче мотиви трагични. Велики стил уметности тражи врхунце у напетости и потенцији карактера, а то се дешава најпре онда кад човек, јунак, треба да асимилиује трагедију.

Велики историски слонови, тако нам се чини, показују се у два вида: као трагедије, као рушевине. Ако јунак, односно војска, град, земља, народ, асимилиују, приме у себе катастрофу, пад је смртан, трагичан. Ако јунак претраје, прилагоди се, прегори, значи да је катастрофа њега асимиловала, начинила од њега рушевину. Не знамо да ли је тачно, или само од нас приписано Војновићу: да је повим делом своје Дубровачке трилогије, *Allons enfants*, хтео дати рушевину; а са Југовића мајком хтео дати трагедију. Али ако и није хтео, тако је учинио. На Косову, цар Лазар, Милош Обилић, стари Југ Богдан и девет Југовића, асимиловали су у себе државну трагедију, и умрли. Мајку Југовића је Војновић подигао у врхунац: она је имала да асимилиује, редом, трагедије свога мужа и девет синова, и тек онда да умре. Од цара и његове војске до жене једнога ратника и племића, све је претстављало један хомогени трагизам, једну трагедију, једну смрт, тако да кажемо. Косово је чиста и пуна велика историска

трагедија. Насупрот томе, пад Дубровачке републике значио је рушевину.

Војновић је у првом делу Трилогије достигао, као никада пре ни после, визију и уметничку пластику гениалног домета. У једном чину, стварно у једној сцени која у ритму олујине дође и прође, дао нам је безмало биолошки јасно пропаст једног хетерогеног организма, рушење у себе једне готове трошности. Сажето, гениално сажето видимо на сцени сву диференциацију друштва дубровачког, од Кнеза до пучанина, преко разних ступњева племића. Као ћелије у телу, физиолошки атрофира све што се једној искључивој функцији преда. Скала типова дубровачких господара, ураслих у изживелост једноликих и узалудних функција, то је савршена слика за оно у историји што није трагедија, него рушевина.

Драма *Albons erbanys* јесте једно велико историско платно око дубровачког властелина Орсата Великог, у часу када се, 1806-те, са Наполеоновом окупацијом, дефинитивно гаси слобода Дубровачке републике. Ко је Орсат Велики? Као човек и грађанин он је, у драми Војновићевој, последњи дубровачки господар кога је у оној фаталној години још раздирала свест и савест. Као душа и дух, он је мањи и слабији од несреће над државом; не може да асимилије трагедију и појача је највећом личном жртвом, смрћу; није херој него је рушевина. Само, како руина може да буде врло лепа, Орсат је једна од најлепших рушевина у нашој уметности; а поготову једина лепа рушевина међу осталим дубровачким племићима онога доба. Кнез Републике, то је гротескна авет која тек што се није распала у прах. Го-

спар Џиво залази у храбре анализе нечег што је далеко и прошло, или апстрактно, и зато не боли, и не гони нити на какву акцију, нити у неки гест. Остали госпари су сјајне уметничке вариације једног истог мотива: племића који је у корену давностроу, и само оделом, конверсацијом и охолошћу постоји. Другим речима: све је сабласт, декорација, архаизам речи и манира. Последњи театар театралне госпоштине дубровачке. Само у Орсату пламса још свест патриота и човека, свест о срамној пасивности, свест о императиву неке акције, макар по цену да пучанин спасе и госпарство и Републику.

При замисли Орсатове фигуре, то јест, његова држања и речи, његове још здраве мушкости у сравању са осталима, снага драмске пројекције у Војновићу била је спонтана и огромна. Орсат као фигура збиља је Орсат Велики. Али кад је дошло до координације елемената за карактер, Војновић је комбиновао са извесним концесијама према Дубровнику и старој слави, према љубави својој за родни град и за госпарске традиције. Ово последње утолико више, што су те традиције, чини нам се, дефинитивно умрле не у Орсату Великом, него у Иву Војновићу, не мање Великом, који је са свом лепотом и церемонијом умео бити конте, декадент, театарско и велики песник. Слажући елементе Орсатова карактера, Војновић је унео и елемент козовски: бол и чежњу за слободом оне јачине и лепоте, какву носе свежи, неизживљени борци који су непосредна жртвена узбуна расе. Орсат међутим, иако не стар човек, био је већ човек који се у средини својој, и у крви својој са много чим индолентно саживео, и у којем се дигла не непо-

средна узбуна расе, него посредна узбуна једног телом и умом још одржаног претставника некада моћних и гордых имена и установа.

Орсат, изданак црвоточног дубровачког стабла, био је по нужности и декадент и театрал. Свест и савест га кидају, али недостаје сурова јуначка страст отпора која или ништи или се уништава. Орсат јасно види трулеж, види фанфароне врлина и охолости, и осећа да нова судбина куца на вратима пучана. Али Орсатова побуна не обухвата, силно, и прошлост и будућност, него дрхће у једном малом тренутку, у питању сада, у страху једног патриција од претстојећег срама и понижења, у болу правог господара због изанђалих господара око себе.

Војновић је уз текст драме написао и обиман, високе вредности текст историског и драмског тумачења, и ту још једаред дао уметнички приказ тоталне оронулости републике, отсуство крви и "мождана" и воље у њој. Наравно да је ту јасно казао и све чега има и чега нема у самом Орсату. "Превелика интелектуалност, идеални полет, тврдоћа неумољивог господства... прастаро прааристократство". Сам суперлатив! И свега један суштински елемент: "идеални полет", који је ознака младости и расе. Правог херојског отпора дакле у Орсату није могло бити, и нема. У тирадама његовим, муклим или гласним тирадама гњев и немоћи, осећа се мисаона брига и напрасни бес, али не кључ нагона и воље. На уста Орсатова бије пламен велике унутрашње ватре, али тај запаљени човек неће изаћи из своје господствене куће, неће смети погледати јад у очи, и последњем свом уздању за стварни отпор према најезди

непријатеља, пучанину Андоровићу - написаће писмо. Страшна чињеница је ту. Наполеонов генерал који ће узети граду кључе, већ је ту. Али са све већим болом, Орсатова снага не бива све већа. Одвине дуго гледа тај борац смрти у очи, и навикава се на њу. Рашчиниће се, постепено, и у својој соби, у свему што је био и значио, али умрети неће. Ту су и интелект и мушкост и гордост, али не бирају оно што би морали, одлучују декадентно, уморно, рушевно. Наудар топа, што је био знак да је мост спуштен и да "Франчези" улазе, Орсата ће ударити гром - резигнација. Он се руши. Као дубровачки властелин, Орсат се одриче слободе; као човек, одриче се љубави и женидбе; као интелект, одриче се потомства да не би рађао робове. И роб је, и усамљен је, може се можда рећи, и мртав је, али све уз "тврди и велики понос", јалови, премда, ваља признати, сјајни великашки понос од којег руина постаје величанствена. Кад пучанин Андоровић поручи да неће доћи, али да му је госпара "жђ", Орсат заборавља све, то јест Дубровник и слом, само не себе, скаче и формално рече: "Ко је он, да ме жали!" И све тако, уз болне и тешке трајаје, али не наругнувши се својим властитим слабостима ни једаред, не кидишући на себе ни судом ни казном, Орсат тоне у своју душевину сматрајући је као последицу издајства целокупне властеле која "хоће мријет".

Колико је замаха и вере недостајало у души Дубровчанина Орсата, у години 1806-ој, нашло се у души Ива Војновића, у наше дане. Отуда у карактеру Орсата налазимо две црте које би се у ствари морале искључивати, али које су хармонисане зато што се чудесно хармонисане налази-

ле у Иву Војновићу: декадентан аристократизам, и идеал чисто народног и епски слободарског нагона. Орсат се у часу катастрофе откада од свога стабла и окреће пучанину не природно и психолошки спремно, него свемогућом силом песника који га је дао истинитог и театралног неразлично. У Орсату ће се јавити нешто од онога чега има у најбољим јунацима косовског предања: да у страшној несрећи тражи и нађе своју душу, и најбоље морално опредељење. Само што су косовски мученици при том величанствено једноставни; док је дубровачки мученик, са свима атрибутима патрицијства и интелекта, био при том величанствено декоративан. Тамо, светачка жртвеност; овде, горна поза. Тамо, једноставност смрти; овде, осветљена рушевина. Зар није то, осветљена руина, она ванредна сцена, онај ванредни визионарни узлет: кад Орсат преишће госпаре да укрцају св.Влаха на брод, да однесу Дубровник, да гalebима и облацима кажу: "Дубровник плови... да скрије слободу". Зар није ту, у хармонији, и потресна истинитост и декадентна помпа?

Драма о Орсату Великом постала је велико дело с помоћу Косова, те подземне и неистрошиве наше снаге која је радила и у Иву Војновићу. Косово, то је у нашој тужној историји најреалнија трагедија, а пад Дубровника је најлепша руина.

У дуготрајном мразу нашег живота Дубровник је једина потпуно расцветана ружа. Дубровнички слободни и богате Републике једини су наш свет који је био срећан да не мора мрзети и клети друге и себе. Па и кад му је дошло време мрети, то се десило уз церемонијално присуство

Кнеза и дворана у орнату и свали, и уз буктиње по ходницима Двора. То је била свечана сахрана великаша, на чију ће се гроб навалити, по латинском обичају, каменита слика њихова у природној величини, у ставу лежања, али поноситог, или у ставу клечања, али само пред Богом. А умирање на Косову било је умирање нагло као ~~взход~~ ^{визор} који носи стиховски, али баш зато умирање реално. Косовска традиција чува идеју о неодољивом умирању јунака, о правој трагедији која собом носи очишћење за нов живот.

Да у Иву Војновићу нису лежали и Косово и Дубровник, не би било једне од најузвишенијих наших драма, једне од најлепших наших песама. Малаксали и дотрајали Дубровник, то је била пасивност, скепса, иронија, последња трешност коју смрт не може више ни да препозна и удари је трагично. Душа Орсатова, то је био мали жижак од Косова. Реч горног оцајања Орсатова: да "живи хоће мријет", косовског је порекла и она. Само, на Косову је она друго значила. Шта, знао је добро Иво Војновић, и поштено је унео у Орсата и у дубровачку сцену контраст двају значења. Баш живи, потпуно живи и морају умирати, иначе нема прегарања, жртве, моралног тестаментa потомству. "Зар вас још није враг однио!" - та сада већ бесмртна мефистофелска посмрда Дубровчанина кнеза Сорга, који пише Дубровчанима из Париза, та реч јасно говори да је Дубровник већ давно био при крају, да Дубровник није жив умро.

Војновић је свога и нашег драгог и несрећног Орсата украсио ипак, речено је већ раније, неким одликама наших традиционалних чувара слободе: дао му је, иако уморну, нешто младалачно и кршно. Дао му је намртен лин јастреба и Срђе, и дао му је срце. Ово остало често дубровачно, гримасу мумије, цинизам, отровну анализу интелекта, неосетљи-

ности сваке врсте, ставио је у разне млађе и старије старце, од Цива до престарог Саба. Тај Сабо је казао, или мислио да је казао, горду дубровачку реч над је испричао: да ни на молбу аустриског цара није хтео бити почасни пратилац Наполеону, јер му Наполеон није раки, раван. Циво такође није млад, али је жива фигура, уметнички врло вешко урађена. У дну душе као да и код њега има врста осетљивог места. На једну тешку оптужбу Орсатову плаче "мукло и гњевно", једном једином речју: "Орсате!" Тај Циво ће много и опако кушати Орсата, то јест Орсатов интелектуализам. Циво заступа, врло доско и на изглед убедљиво, две критичке, за онај час у Дубровнику и циничке поставке. Прво, да историја (или живот, што је свеједно) сама себе твори, и људма остаје свега да је приме, и, ако им то баш треба, да разумеју и одобре догађаје пошто су се догодили. И друго, да људи, па и висока властела, па и Орсат, имају непотребну потребу да дебатују о нечему што је већ одлучено независно од њих. Према том врло агресивном противнику, Орсат је стојао и одолевао тако што му је Војновић дао, додуше искидане, али оригиналне црте наше расности, нарочито ону: да се неонамљена обреза иде у смрт, или излази из искушења.

Војновић је са том својом драмом успео дати и велико позориште, и велику поезију, и дубоке истине. Казао је, и дао осетити, сву лепоту Дубровника и његове горде славе; али казао, и дао осетити, и сву истину о Дубровачкој републици. Прво. Да никада није била много реално тле, од широких поља и простора, са народом прионулим за своје тле. Друго. Да је, феудална у ствари још и у почетку XIX века, била сва од патрицијства и богатства, од господске културе и луксуза, од великашке неправде и једностраности. "Ми смо (то јест, властела) држава, остало је раја!" - каже нико

други до Орсаг Велика. Треће. Да је била као неки уметни-
чки дваруљ, и зато, кад је пала, пала је без крви и жрта-
ва, здробила се у себе, уз метеж и важне договоре који су
били поза и речи.